

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ HISTORY OF MEDICINE

Ο ευνουχισμός στο Βυζάντιο

Οι ευνούχοι αποτελούσαν μια πολυπληθή κοινωνική τάξη στη βυζαντινή αυτοκρατορία, και ειδικά στην αυτοκρατορική Αυλή, ενώ ο ευνουχισμός ως πράξη είχε ευρεία εφαρμογή, αν και στη βυζαντινή επικράτεια απαγορευόταν διά νόμου. Η άμεση επαφή που είχαν οι ευνούχοι με τον αυτοκράτορα, λόγω της παροικίας τους στο Μέγα Παλάτιον, τους έκανε ισχυρούς με ιδιαίτερη πολιτική επιρροή. Αναλάμβαναν την εκπαίδευση των διαδόχων ενώ ταυτόχρονα υπηρετούσαν την αυτοκρατορική Αυλή έχοντας τις θέσεις του *παρικοιμώμενου*, του *πρωτοβεστιάριου* ή του *θησαυροφύλακα*. Διακρίθηκαν για τις ιδιαίτερες ικανότητες που διέθεταν και είχαν τη δυνατότητα να αναρριχηθούν στα υψηλότερα ιεραρχικά και στρατιωτικά αξιώματα και να γίνουν στρατηγοί ή Πατριάρχες. Οι γυναίκες της βυζαντινής αριστοκρατίας είχαν ιατρούς ευνούχους. Ο ευνουχισμός ως πράξη είχε και τιμωρητικό χαρακτήρα, αφού εκτός του ότι αποτελούσε τιμωρία για σκλάβους και αιχμαλώτους πολέμου, συχνά ελάμβανε χώρα και στα μέλη αυτοκρατορικών οικογενειών, μιας και απέτρεπε τους απογόνους να διεκδικήσουν τον θρόνο λόγω μη αρτιμέλειας του σώματος. Την τεχνική του ευνουχισμού, με εκτομή ή καταστροφή των όρχεων, περιγράφει με σαφήνεια ο Παύλος ο Αιγινήτης, τονίζοντας την αντίθεσή του σε μια τέτοια πράξη, καθώς και την πίεση που συχνά ασκούσαν στους ιατρούς από πολιτικά πρόσωπα για να προχωρήσουν στον ευνουχισμό. Επίσης, οι συγγραφείς της περιόδου επισημαίνουν τη διαφορετικότητα των ευνούχων από τον υπόλοιπο ανδρικό πληθυσμό, αναφορικά με τις αλλαγές που προκαλούσε η έλλειψη της τεστοστερόνης λόγω της αφαίρεσης των όρχεων στην ερωτική επιθυμία, στον σωματότυπο, στο χρώμα του δέρματος, στην τριχοφυΐα, στην αύξηση του βάρους και στην οξύτητα της φωνής, μια ιδιαιτερότητα η οποία προσέδιδε ένα ιδιαίζον ηχόχρωμα στις βυζαντινές ασματικές εκκλησιαστικές ακολουθίες.

1. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο ευνουχισμός αποτελούσε έναν ασφαλή τρόπο παραμερισμού του βυζαντινού θρόνου για τους νεαρούς και επίδοξους διεκδικητές ή κληρονόμους^{1,2} «...τον δε του Στεφάνου του βασιλέως, υιόν Ρωμανόν, εκτομίαν εποίησεν...» «...του Νικηφόρου τα βασιλίδεια των παιδογόνων στερήσαι μορίων...»³ Η ανάληψη του βασιλικού αξιώματος μπορούσε να γίνει μόνο από άτομο το οποίο διέθετε σωματική αρτιμέλεια.⁴ Το νομικό αυτό πλαίσιο υιοθετήθηκε από το περσικό κράτος, σύμφωνα με το οποίο για να ανέλθει κάποιος στον θρόνο έπρεπε να ήταν αρτιμελής και ουδόλως ακρωτηριασμένος.⁵ Παράδειγμα παράκαμψης και εξουδετέρωσης διαδόχου αποτελεί η ανεπιτυχής απόπειρα ευνουχισμού του Κωνσταντίνου του Πορφυρογέννητου, υιού και διαδόχου του Λέοντος του ΣΤ΄ του Σοφού, από τον αντιβασιλέα και θείο του Αλέξανδρο⁶ «...και Κωνσταντίνον τον οικείον ευνουχίσαι ανεψιόν, ο και εγένετο αν, ει μη Θεός δε πρότερον

διεκώλυσεν...»⁷ «...τον δε Κωνσταντίνον του Λέοντος υιόν ευνουχίσαι...»⁸ Όμως, ο ευνουχισμός δεν ήταν μόνο μια πράξη εσωδυναστικού ανταγωνισμού για την ανάληψη ή την εδραίωση στον θρόνο. Ήταν και πράξη εξασφάλισης εκκλησιαστικής ή ιερατικής σταδιοδρομίας. Σύμφωνα με την ευαγγελική ρήση «...και εισίν ευνούχοι οίτινες ευνουχίσαν εαυτούς διά την βασιλείαν των ουρανών, ο δυνάμενος χωρείν, χωρείτω...»⁹ Αποκλείονταν όμως οι αυτοευνουχισμένοι, βάσει του πρώτου κανόνα της Α΄ Οικουμενικής Συνόδου της Νίκαιας το 325 μ.Χ., σύμφωνα με τον οποίο: «...Εἴ τις ἐν νόσῳ ὑπὸ ἰατρῶν ἐχειρουργήθη, ἢ ὑπὸ βαρβάρων ἐξετμήθη, οὗτος μενέτω ἐν τῷ κλήρῳ. Εἰ δὲ τις ὑγιαίνων ἑαυτὸν ἐξετέμε, τούτον καὶ ἐν τῷ κλήρῳ ἐξεταζόμενον, πεπαύσθαι προσήκει· καὶ ἐκ τοῦ δεύρο, μηδένα τῶν τοιούτων χρῆναι προάγεσθαι. Ὅσπερ δὲ τοῦτο πρόδηλον, ὅτι περὶ τῶν ἐπιτηδεύοντων τὸ πρᾶγμα, καὶ τολμώντων ἑαυτοὺς ἐκτέμνειν εἰρηται· οὕτως, εἴ τινες ὑπὸ βαρβάρων, ἢ δεσποτῶν εὐνουχίσθησαν, εὐρίσκοιντο δὲ ἄλλως ἄξιοι, τοὺς τοιούτους εἰς κλήρον προσίεται ὁ κανὼν...»¹⁰

ΑΡΧΕΙΑ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ 2017, 34(2):255–260
ARCHIVES OF HELLENIC MEDICINE 2017, 34(2):255–260

Ν. Σταυρακάκης

Γενικό Νοσοκομείο Ηρακλείου
«Βενιζέλειο-Πανάνειο», Ηράκλειο Κρήτης

Castration in Byzantium

Abstract at the end of the article

Λέξεις ευρετηρίου

Βυζαντινή Ιατρική
Castration
Ευνουχισμός

Υποβλήθηκε 19.5.2016
Εγκρίθηκε 23.5.2016

Ευνούχοι ήταν πολλοί Πατριάρχες, ανάμεσά τους ο Γερμανός (640–740 μ.Χ.),²¹¹ ο Μεθόδιος Α΄ (843–847 μ.Χ.), ο Ιγνάτιος (847–858 μ.Χ.), ο Θεοφύλακτος (933–956 μ.Χ.), ο Πολύευκτος (956–970 μ.Χ.),¹ ο οποίος «... παιδιόθεν υπό γονέων ευνουχισθείς...»¹² κ.ά. Ευνούχοι όμως υπήρξαν και στρατιωτικοί ηγέτες, όπως ο στρατηγός Ναρσής¹³ (480–573 μ.Χ.), ο οποίος νίκησε τους Γότθους επί βασιλείας Ιουστινιανού, ο στρατηγός Σταυράκιος, ο ναύαρχος Ιωάννης Βρίγκας¹ κ.ά.

2. ΠΗΓΕΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Πρωτογενή πηγή αποτέλεσε το έργο του ιατρού Παύλου του Αιγινήτη και ειδικά το 6ο βιβλίο της *Επιτομής της Ιατρικής*, από το *Corpus Medicorum Graecorum Latinorum*, στην οποία περιγράφει αναλυτικά τη διαδικασία του ευνουχισμού. Από τη σειρά της Ελληνικής Πατρολογίας (*Patrologia Graeca*) χρησιμοποιήθηκαν η *Ιστορία* του Σκυλίτζη, η *Εκκλησιαστική Ιστορία* του Σωκράτους και του Σωζωμένου, η *Χρονογραφία* του Θεοφάνους, η *Σύνοψις Ιστοριών* του Κενδρηνού και ο *Στηλιτευτικός λόγος κατά ευνούχων* του Κυρίλλου Αλεξανδρείας. Από τη σειρά *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (CSHB) χρησιμοποιήθηκαν τα έργα των ιστορικών και χρονικογράφων Ιωάννη Ζωναρά, Μιχαήλ Γλυκά και Νικήτα Χωνιάτη, ενώ από τη συλλογή *Physici et Medici Graeci Minores* το έργο του Αλέξανδρου Αφροδισέως *περί Ιατρικών Απορημάτων και Φυσικών Προβλημάτων*.

Δευτερογενείς πηγές πληροφόρησης αποτέλεσαν οι διδακτορικές διατριβές του Λαμφίδη «*Η ποινή της τυφλώσεως παρά τοις Βυζαντινοίς*», του Λασκαράτου «*Νοσήματα βυζαντινών αυτοκρατόρων*» και του Σταυριανού «*Ο Άγιος Γερμανός Α΄ ο Ομολογητής, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως*». Διενεργήθηκε ανασκόπηση σε άρθρα-κείμενα με τη μέθοδο hand search. Εντοπίστηκαν 18 άρθρα, από τα οποία τα 9 χρησιμοποιήθηκαν λόγω των σχετικών με το θέμα πληροφοριών. Τέλος, για την αναψηλάφηση του νομικού πλαισίου έγινε χρήση των βιβλίων του Τρωιανού «*Εγκλημα και τιμωρία στο Βυζάντιο*» και «*Οι Νεαρές του Λέοντος ΣΤ΄ του Σοφού*», καθώς και από το *Corpus Juris Civilis CXLII* το απόσπασμα *περί ευνούχων* “*De iis qui eunuchos faciunt*”.

3. ΟΙ ΕΥΝΟΥΧΟΙ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Η τάξη των ευνούχων ήταν πολυπληθής στο Βυζάντιο και συνήθως παροικούσαν στο Μέγα Παλάτιον.^{6,14} Η ιδιότητά τους δεν αποτελούσε μειωτικό στοιχείο για την προσωπικότητα και την κοινωνική τους υπόληψη.¹ Ήταν περιζήτητοι από τους αυτοκράτορες εξ αιτίας της αποχής τους από τα σαρκικά αμαρτήματα.^{1,3,14} Λόγω της αδυναμίας τους να

δημιουργήσουν δική τους οικογένεια, οι ευνούχοι ήταν έμπιστοι του αυτοκρατορικού ζεύγους¹⁵ και συχνά παιδαγωγοί των διαδόχων,^{15,16} ενώ αναρριχήθηκαν σε ύψιστα κρατικά αξιώματα «... την προγονικήν βασιλείαν ευθύς προβιάζει τους ευνούχους αυτής άπαντας εις μεγίστας αρχάς...»¹⁷ και είχαν επίσημη θέση στο βασιλικό δείπνο. Κατείχαν τη θέση του *παρακοιμώμενου*, του *πρωτοβεσιτάριου*, ακόμη και του *θησαυροφύλακα*,^{14,15} ήταν υπεύθυνοι για τα δωμάτια της αυτοκράτειρας και την εν γένει τάξη του παλατιού. Επίσης, προστάτευαν τον αυτοκράτορα στις περιπτώσεις κατά τις οποίες αυτός έπρεπε να επισκεφθεί χώρους έξω από το παλάτι και να αλλάξει ενδύματα, σχηματίζοντας έναν κύκλο γύρω του για να είναι αθέατος.¹⁸ Η συνεχής επαφή με τον αυτοκράτορα, οι θέσεις ευθύνης που κατείχαν, η άμεση πρόσβαση στα ιδιωτικά του διαμερίσματα χωρίς άδεια και η ικανότητά τους να εμποδίζουν οποιονδήποτε να μιλά σε αυτόν παρά μόνο οι ίδιοι, τους έδωσε ιδιαίτερη δύναμη και σχεδόν αυτοκρατορική εξουσία.¹⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελούσε ο Στέφανος ο Πέρσης επί της βασιλείας του Ιουστινιανού Β΄ του Ρινότμητου,¹ ο οποίος αναφέρεται ως «... πρωτοευνούχος κύριος και εξουσιαστής λίαν αιμοβόρος...».¹¹ Έφθασε μάλιστα στο σημείο κατά τη διάρκεια της απουσίας του αυτοκράτορα να μαστιγώσει τη μητέρα του, την Αυγούστα Αναστασία «... του δε βασιλέως αποδημησάντος κατετόλμησεν ο άγριος θηρ εκείνος και την του αυτού μητέραν Αναστασίαν την Αυγούστα παιδικώς δι’ αβίνων μαστιγώσαι...».^{11,14} Πολλοί από αυτούς απέκτησαν μεγάλη περιουσία και ήταν προστάτες των τεχνών¹⁵ αλλά εκεί όπου οι ευνούχοι πραγματικά διέπρεψαν ήταν στον τομέα της ψαλμωδίας,¹⁹ «... και ευνούχος της βασιλέως γαμετής επί τούτο τέκτατο την περί ταύτα δαπάνην και τους ύμνους παρασκευάζων...».²⁰

4. Η ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑ ΤΟΥ ΕΥΝΟΥΧΙΣΜΟΥ

Σύμφωνα με την Ιουστινιάνεια νομοθεσία, ο ευνουχισμός ως διαδικασία απαγορευόταν στις περιοχές της βυζαντινής επικράτειας.¹⁵ Έτσι, σύμφωνα με την 142η Νεαρά του Λέοντος ΣΤ΄ του Σοφού, οποίος ευνουχίζε κάποιον «... κατά των ευνουχίζειν τολμόντων...» τιμωρείτο με εξορία και η περιουσία του δημευόταν. «... Θεσπίζομεν τοίνυν τους εν οιονδήποτε της ημετέρας πολιτείας ευνουχίζειν τολμώντας ή τολμήσαντας οιονδήποτε πρόσωπον, ει μιν άνδρας είεν οι τούτο τολμήσαντες ή και τολμώντες, ταυτό τούτο παθείν ο πεποιήκασι... τα πράγματα αυτών τω δημοσίω προσκυρούσθαι...».²² Στα ιατρικά κείμενα της εποχής καυτηριάζεται η εν λόγω παρά φύσιν παρέμβαση «... σκοπόν εχούσης της ημετέρας τέχνης από του παρά φύσιν εις το κατά φύσιν επανάγειν τα σώματα, της εναντίας ο ευνουχισμός επαγγελίας τετύχηκεν...».²³ Έτσι, ο ευνουχισμός γινόταν ή στα σύνορα

ή στις χώρες εκτός της αυτοκρατορίας,^{15,24} όπως η περιοχή του βασιλείου της Αμπχαζίας, όπου αποτελούσε και μια από τις κύριες πηγές τροφοδοσίας ευνούχων στη βυζαντινή επικράτεια.^{14,15,18,25}

Ο ευνουχισμός ως επεμβατική τεχνική εκτελείτο με δύο τρόπους: με θλάση ή με εκτομή, «...διττός δε ἔστιν οὗτος, ο μὲν κατὰ θλάσιν, ο δε κατ' ἐκτομήν...».²³ Ανάλογα με τον τρόπο, οι ευνούχοι ονομάζονταν *θλιβίαι* ή *θλαδίαι* και *έκτομοι* ή *εκτομίαι* ή *καστράτοι*.^{14,26-28} Μια άλλη κατηγορία ευνούχων ήταν οι *σπάδωνες* «...οίτινες εκ κοιλίας μητρός ἐγεννήθησαν οὕτω...»,^{26,29} οι οποίοι γεννήθηκαν χωρίς όρχεις και παιδογόνο μόριο και ήταν ανίκανοι προς τεκνοποίηση.²⁷ Ο όρος όμως *σπάδων* έχει στις πηγές μια ευρύτερη έννοια, η οποία υπονοεί τον ευνούχο, άσχετα προς την αιτία ευνουχισμού,^{14,30-32} «...και από των τέκνων σου ων γεννήσεις λήψονται και ποιήσουσι σπάδωντας εν τω οίκω του βασιλέως των Βαβυλωνίων...».³³ Διάσημος σπάδων ήταν ο αρχιμαγειρας του Φαραώ, ο Πετεφρής «...τω Πετεφρή τω σπάδοντι Φαραώ, αρχιμαγειρω...».³⁴

Ο Παύλος ο Αιγινήτης, στο 6ο βιβλίο της *Επιτομής της Ιατρικής* του, περιγράφει τη διαδικασία του ευνουχισμού.^{23,35} Σύμφωνα με την περιγραφή του, δύο τρόποι επεμβάσεως αναφέρονται: ο ευνουχισμός διά θλάσεως και ο ευνουχισμός διά εκτομής, «...διττός δε ἔστιν οὗτος, ο μὲν κατὰ θλάσιν, ο δε κατ' ἐκτομήν...».²³ Η θλάση των όρχεων εφαρμοζόταν στα νήπια «...ἔτι νήπια ὄντα τα παιδιά...». Έβραζαν το νήπιο σε καθιστική θέση μέσα σε λεκάνη με ζεστό νερό μέχρι να χαλαρώσει το σώμα, και ενώ το νήπιο ήταν μέσα σε αυτή, γινόταν η θλάση των όρχεων με τα δάκτυλα, μέχρις ότου οι όρχεις εξαφανιστούν και καταστούν αψηλάφητοι «...επικαθίζεται εις λεκάνην θερμού ὕδατος ἔπειτα, όταν χαλασθεί τα σώματα, εν αυτή τη λεκάνη, τοις δακτύλοις θλας τα δίδυμια, ἕως ου αφανισθή και διαλυθέντα μηκέτι τη αφή συνεστώτα υποπέση...».²³ Στην εκτομή, η διαδικασία ήταν διαφορετική. Ο ευνουχιζόμενος ήταν σε ύπτια στάση πάνω σε βάθρο, και ο ευνουχιστής με το αριστερό χέρι πίεζε το όσχεο με τους όρχεις και όταν αυτοί διατείνονταν έκανε τομή με το νυστέρι, μία για τον κάθε όρχι. Όταν ο όρχις προέβαλλε, τον απέτεμναν, «...ο δε κατ' ἐκτομήν τρόπος τοιούτος ἐστίν ὑπτιος ἐσχηματίσθω ἐπί βάρθρου ο ευνουχιζόμενος, και τοις δακτύλοις της αριστεράς χειρός πιεζέσθω ο ὄσχεος συν τοις δίδυμοις και διαταθείς ἐπ' ὀρθόν τεμνέσθω σμίλη δύο τομαίς, μια καθ' ἑκάτερον δίδυμον ἐκπηδήσοντες δε οι δίδυμοι, ἐκτεμνέσθωσαν διαδερόμενοι λεπτοτάτης μόνον συνεχείας της κατὰ την πρόσφυσιν των ἀγγείων καταλιμπανομένης...».²³ Ο συγκεκριμένος τρόπος ευνουχισμού εθεωρείτο καλύτερος από αυτόν της θλάσης, επειδή στους θλαδίες υπήρχε η πιθανότητα σεξουαλικής επιθυμίας και τεκνοποίησης¹⁴ «...οὗτος ο τρόπος του κατὰ την θλάσιν προκέκριται. Οι γαρ τεθλασμένοι ποτέ και συνουσίας ορέγονται μέρους τινός, ως

ἔοικε, των διδύμων εν τη θλάσει διαλανθάνοντος...».²³ Έτσι, η εκτομή αποτελούσε την ασφαλέστερη μέθοδο ευνουχισμού, καθώς είχαν αφαιρεθεί οριστικά οι όρχεις και δεν υπήρχε περίπτωση τεκνοποίησης.¹⁴ Οι *έκτομοι* απαγορευόνταν να παντρευτούν, να υιοθετούν παιδιά και να καταλείπουν κληρονόμους,^{14,15,22} αλλά στο τέλος του 10ου αιώνα με την 26η Νεαρά του Λέοντος του ΣΤ' του Σοφού «περί του υιοποιείσθαι ευνούχους και γυναίκας» τους επιτράπηκε η υιοθεσία.^{14,15,21}

Η θλάση και η εκτομή ως μέθοδοι ευνουχισμού αναφέρονται από τον Σωρανό και τον Κέλσο, και μάλιστα η εκτομή προκρίνεται ως η ασφαλέστερη μέθοδος.³⁵ Στο απόσπασμά του ο Παύλος ο Αιγινήτης, αν και περιγράφει λεπτομερώς την τεχνική της αφαίρεσης ή της θλάσης των όρχεων, πουθενά δεν αναφέρει την αφαίρεση του πέους επειδή πιθανότατα δεν ήταν συνηθισμένη.^{15,36,37} Στην άποψη αυτή συνηγορεί το γεγονός ότι οι Βυζαντινοί αναφέρονται στον ευνούχο χρησιμοποιώντας τη λέξη *εκτομίας*, υποδηλώνοντας έτσι ότι η μέθοδος της εκτομής ήταν η πλέον διαδεδομένη.³⁸

5. ΣΥΝΕΠΕΙΕΣ ΤΟΥ ΕΥΝΟΥΧΙΣΜΟΥ

Σε κανένα από τα ιατρικά κείμενα της εποχής δεν αναφέρεται ο σημαντικός ρόλος των όρχεων στη δημιουργία της τεστοστερόνης,³⁷ ορμόνης που είναι υπεύθυνη για τον σχηματισμό των ανδρογενετικών ιδιοτήτων και των ανδρικών φυλετικών χαρακτηριστικών.^{39,40} Μετά τον ευνουχισμό, ειδικά όταν αυτός ελάμβανε χώρα στην προεφηβική ηλικία, οι αλλαγές στον σωματότυπο των αγοριών ήταν εμφανείς εξ αιτίας του υπογοναδισμού. Οι σχετικές μεταβολές παρατηρήθηκαν και εξηγήθηκαν βάσει της χυμευτικής θεωρίας.^{41,42} Οι παρατηρήσεις αυτές εστίαζαν κυρίως στην αλλαγή του σωματότυπου, στη μειωμένη τριχοφυΐα, στη γυναικομαστία, στην ιδιαίτερη χροιά της φωνής, στην έλλειψη σπέρματος, στην οστεοπόρωση και στις σκελετικές δυσμορφίες, καθώς και στην έλλειψη ερωτικής επιθυμίας, στις εξάψεις κ.λπ.^{36,40,43}

Η αύξηση των *περιττωμάτων* του οργανισμού που προκαλείται από την απουσία σπέρματος αιτιολογούσε την αύξηση του βάρους «...ευνούχοι δε τω μηκέτι το σπέρμα εκκρίνειν ἀλλ' ἔχουν το περίττωμα το γεννητικόν του σπέρματος συναναδιδόμενον τω αίματι καθ' ὅλον το σώμα, ὡσπερ ἐστί φλεγματώδες...».⁴³ Η έλλειψη τριχοφυΐας οφειλόταν στην υγρότητα του σώματος και στα αυξημένα *περιττώματα* του οργανισμού «...ευνούχοι δε ως υγροί και περιττωματικοί σφόδρα...».⁴³ Οι σκελετικές δυσμορφίες αιτιολογούνταν από την αυξημένη *υγρότητα* του σώματος. «...Διά τι των ευνούχων ως ἐπί το πλείστον οι πόδες διαστρέφονται; ὅτι ὑπό της ειρημένης πολλῆς υγρότητος ἔχουσι τα μόρια δι-

*άβροχα σφόδρα και μαλακά, διά τούτο δε και ασθενή. Το ουν υποκείμενον βάρος του σώματος τα σκέλη μη φέροντα, στρεβλούνται...».*⁴³ Επίσης, αναφέρονται «...ευνούχοι μεν και γυναικώδεις ασθενείς...»,⁴³ αιτιολογώντας έτσι τις εξάψεις και τις θηλυκές πλευρές του χαρακτήρα τους.

5.1. Το ιδιάζον φωνητικό ηχώχρωμα

Προσπάθησαν επίσης να εξηγήσουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που αποκτούσε η φωνή τους και ιδιαίτερα την ασυνήθιστη οξύτητά της «...διά τι δε και οξύφωνοι; πάλιν γαρ η πλείων υγρότης παχύνουσα την τραχειάν αρτηρίαν αυτών αποστενοί, και το πνεύμα διά στενών τόπων διαβαίνον οξύφωνίαν ποιεί...».⁴³ Η φωνή των ευνούχων ήταν αυτή που προσέδιδε το μοναδικό και ιδιάζον ηχώχρωμα στις ασματικές ακολουθίες της Αγίας Σοφίας.⁴⁴ Αυτό συνέβαινε επειδή ο ευνουχισμός των αγοριών στο προεφηβικό στάδιο, μεταξύ του 8ου–12ου έτους, ανέστειλε βίαια την ορμονική εξέλιξη, με αποτέλεσμα τη δημιουργία αλυσιδωτών αντιδράσεων σε πολλά σημεία του σώματος που σχετίζονταν με την παραγωγή της φωνής. Τρεις βασικοί λόγοι συνέτειναν στη δημιουργία της ιδιάζουσας αυτής φωνής. Η επιμήκυνση του λάρυγγα που σταματούσε και παρέμενε στο παιδικό μήκος του, το οποίο είναι 12–15 mm, αντί του εφηβικού ή του ανδρικού, το μήκος του οποίου κυμαίνεται από 18–23 mm.⁴⁵ Αυτός ήταν και ο λόγος όπου στους ευνούχους δεν ήταν εμφανής ο θυρεοειδής χόνδρος. Η μη ανάπτυξη του λάρυγγα, με την επακόλουθη διατήρηση του μικρού μήκους των φωνητικών χορδών, δεν επέτρεπε παραγωγή φωνής με χαμηλότερο τόνο, στοιχείο χαρακτηριστικό της ανδρικής φωνής.⁴⁶ Η εν λόγω ανατομική δυσμορφία έφερε τις φωνητικές χορδές πολύ πλησιέστερα στον θώρακα, γεγονός που έδινε στη φωνή μεγαλύτερη δυνατότητα αντήχησης.^{44,45} Ο θώρακας των ευνουχισμένων αγοριών εξελισσόταν, ανατομικά, τελείως διαφορετικά. Λόγω του γεγονότος ότι η αυξητική ορμόνη δεν έπαυε την έκκρισή της κατά τη διάρκεια της εφηβείας, οι ευνούχοι ανέπτυσσαν δυσανάλογα μακριά τα άκρα τους.⁴⁵ Ακριβώς το ίδιο συνέβαινε και στον θώρακα, ο οποίος αναπτυσσόταν δυσανάλογα σε μήκος και πλάτος.⁴⁴ Ο υπερμεγέθης αυτός θώρακας βοηθούσε στην αποθήκευση μεγάλης ποσότητας αέρα, με αποτέλεσμα μία μόνο αναπνοή να τους δίνει τη δυνατότητα να τραγουδούν για ένα ολόκληρο λεπτό.⁴⁷ Ανατομική δυσμορφία είχαν επίσης οι φωνητικές χορδές. Το μέγεθος των ανδρικών φωνητικών χορδών σε προεφηβική ηλικία κυμαινόταν από 17–35 mm και στην ενηλικίωση από 28–92 mm, παρουσιάζοντας μια αύξηση της τάξης του 63%, ενώ οι γυναικείες φωνητικές χορδές αυξάνονταν μόνο κατά 34%, από 17–31 mm σε 21–47 mm.⁴⁸ Η έλλειψη της τεστοστερόνης καθήλωνε την ανάπτυξή τους, με

αποτέλεσμα οι φωνητικές χορδές ενός ενήλικα ευνούχου να έχουν θηλυκό μέγεθος και πιο συγκεκριμένα μέγεθος σοπράνο.⁴⁵ Η θέση των βραχέων φωνητικών χορδών κοντά σε αυτόν τον θώρακα έδινε στη φωνή μεγάλη καθαρότητα και λαμπρότητα ενώ, ταυτόχρονα, οι φωνητικές χορδές αποκτούσαν εξαιρετική μυϊκή δύναμη, παρέχοντας τη δυνατότητα μεγάλων εντάσεων.⁴⁴ Η ιδιαίτερη φωνή τους δεν έχει διασωθεί παρά μόνο από κακής ποιότητας ηχογραφήσεις γραμμοφώνου, και ειδικά του τελευταίου ευνούχου του παπικού παρεκκλησίου Alessandro Moreschi (1858–1922), ο οποίος πιθανότατα ευνουχίστηκε το 1865 και η φωνή του περιγράφεται δυνατή, καθαρή ως κρύσταλλο, με αβίαστο έλεγχο της αναπνοής.⁴⁵

6. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Οι ευνούχοι αποτελούσαν μια πολυπληθή κοινωνική τάξη στη βυζαντινή αυτοκρατορία, αν και ο ευνουχισμός ως πράξη στη βυζαντινή επικράτεια απαγορευόταν διά νόμου. Η άμεση και συνεχής επαφή των ευνούχων με τον αυτοκράτορα τους έκανε ισχυρούς, με ιδιαίτερη επιρροή στο παλάτι. Αναφέρονται ως παιδαγωγοί των διαδόχων, ενώ ταυτόχρονα υπηρετούσαν την Αυλή έχοντας τις θέσεις του *παρακοιμώμενου*, του *πρωτοβεστιάριου* ή του *θησαυροφύλακα*. Αναφέρονται ως άτομα με ιδιαίτερες ικανότητες και είχαν τη δυνατότητα να αναρριχηθούν στα υψηλότερα ιεραρχικά και στρατιωτικά αξιώματα και να γίνουν στρατηγοί ή Πατριάρχες. Μόνο ο αυτοευνουχισμός ήταν καταδικαστέος από την εκκλησία, ενώ οι ευνουχηθέντες για ιατρικούς λόγους ή ως τιμωρία πολέμου ήταν δεκτοί στους κόλπους της εκκλησίας. Ο ευνουχισμός ήταν τιμωρητέα πράξη για σκλάβους και αιχμαλώτους, όμως πολύ συχνά ελάμβανε χώρα και ανάμεσα στα μέλη των αυτοκρατορικών οικογενειών, μιας και απέτρεπε τους απογόνους να διεκδικήσουν τον θρόνο λόγω μη αρτιμέλειας του σώματος. Την τεχνική του ευνουχισμού περιγράφει με σαφήνεια ο Παύλος ο Αιγινήτης, ο οποίος αναφέρει δύο τρόπους, τον ευνουχισμό διά θλάσεως και διά εκτομής, τονίζοντας παράλληλα την πίεση που συχνά ασκείτο στους ιατρούς από υψηλά ιστάμενα πρόσωπα για να προχωρήσουν σε μια τέτοια ενέργεια. Επίσης, οι συγγραφείς της περιόδου τονίζουν τη διαφορετικότητα των ευνούχων από τον άλλο πληθυσμό, αναφορικά με τις αλλαγές που προκαλούνταν στον σωματότυπο από την έλλειψη της τεστοστερόνης, αλλαγές τις οποίες προσπαθούσαν να ερμηνεύσουν σύμφωνα με τη χυμευτική θεωρία. Ιδιαίτερο χαρακτηριστικό των ευνούχων ήταν η ιδιομορφία της φωνής τους, η οποία είχε μια μοναδική ένταση, έκταση, οξύτητα και διάρκεια, μια φωνή που προσέδιδε ένα ιδιαίτερο και ιδιάζον ηχώχρωμα στις ασματικές εκκλησιαστικές ακολουθίες.

ABSTRACT

Castration in Byzantium

N. STAVRAKAKIS

*“Venizelio-Pananion” General Hospital, Heraklion, Crete, Greece**Archives of Hellenic Medicine 2017, 34(2):255–260*

Eunuchs formed a populous social class in the Byzantine Empire, especially at the Imperial court, and castration was a procedure which was commonly carried out, although supposedly forbidden within Byzantine domains. The close contact that Eunuchs living in the Great Palace had with the Emperor made them powerful and politically influential. They were responsible for the education of the Emperor's successors, and were servants in the Imperial court in the positions known as *parakoimomenos*, *protovestiaros* and *thesaurofylakas*. They were admired for their exceptional abilities and had the opportunity of reaching the highest levels in the hierarchy and the military, and they could even become officers or patriarchs. Women of the Byzantine aristocracy had eunuchs as their doctors. Castration was a recognised penalty which was commonly used as a method of punishment for slaves and prisoners of war. It was also used on members of aristocratic families in which it eliminated any possible heirs who might have posed a threat to the throne, since castration made this an impossibility. Surgical castration by either removing or damaging the testicles is described by Paul of Aegina with clarity. He also emphasises his opposition to such procedures and reports how difficult it was for the doctors to disagree with the politicians about performing such operations. Writers of that period also describe the differentiation of eunuchs from the rest of the male population. The eunuchs were characterized by changes in their sexual desire, due to the lack of testosterone following the removal of the testicles, along with alterations in their body type, the colour of their skin and the growth of hair, weight gain and a unique vocal range that made them singing sensations at the imperial court and major churches.

Key words: Byzantine medicine, Castration, Eunuch

Βιβλιογραφία

1. ΣΙΜΟΠΟΥΛΟΣ Κ. *Βασανιστήρια και εξουσία*. Πιρόγα, Αθήνα, 2008
2. ΣΤΑΥΡΙΑΝΟΣ Κ. Ο Άγιος Γερμανός Α΄ ο Ομολογητής, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως. Διδακτορική διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη, 1998:29
3. ΖΩΝΑΡΑΣ Ι. *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*. Bekker, Bonn, 1853:III, 482, 516
4. ΤΡΩΙΑΝΟΣ Σ. *Έγκλημα και τιμωρία στο Βυζάντιο*. Ίδρυμα Γουλανδρή-Χορν, Αθήνα, 1997:13–65
5. ΛΑΜΨΙΔΗΣ Ο. Η ποινή της τυφλώσεως παρά τοις Βυζαντινοίς. Διδακτορική διατριβή. Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Αθήνα, 1949
6. ΛΑΣΚΑΡΑΤΟΣ Ι. Νοσήματα βυζαντινών αυτοκρατόρων. Διδακτορική διατριβή. Ιόνιο Πανεπιστήμιο, Κέρκυρα, 1995:257
7. ΣΚΥΛΙΤΖΗΣ Ι. Ιστορία. Στο: Migne JP (Επιμ.) *Ελληνική Πατρολογία (Patrologia Graeca)*. Fratres-Migne, Παρίσι, 1889:122
8. THEOPHANES CONTINUATUS. Bekker, Bonnae, 1837:379
9. ΜΑΤΘΑΙΟΣ. 19:12
10. ΣΚΡΑΤΗΣ. Εκκλησιαστική Ιστορία. Στο: Migne JP (Επιμ.) *Ελληνική Πατρολογία (Patrologia Graeca)*. Fratres-Migne, Παρίσι, 1889:67, 29–842
11. ΘΕΟΦΑΝΗΣ. Χρονογραφία. Στο: Migne JP (Επιμ.) *Ελληνική Πατρολογία (Patrologia Graeca)*. Fratres-Migne, Παρίσι, 1889:108, 717A
12. ΓΛΥΚΑΣ Μ. *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*. Bekker, Bonn, 1853:563
13. STEWART ME. The Andreios-Eunuch Commander Narses: Sign of a decoupling of martial virtues and masculinity in the early Byzantine Empire? *Australasian Journal of Medieval and Modern Studies* 2015, 2:1–25
14. GUILLAND R. Les eunuques dans l'empire byzantin: Etude de titulature et de prosopographie byzantines. *Etudes Byzantines* 1943, 1:197–238
15. HERRIN J. *Byzantium: The surprising life of a Medieval Empire*. Princeton University Press, USA, 2007:128–138
16. ΤΣΕΝΤΟΣ ΙΚ. *Ιουλιανός ο παραβάτης: Παραβάτης του Χριστιανισμού, παραβάτης του Ελληνισμού*. Εκδόσεις Τήνος, Αθήνα, 2004:17–29
17. ΚΕΝΔΡΗΝΟΣ Γ. Σύνοψις ιστοριών. Στο: Migne JP (Επιμ.) *Ελληνική Πατρολογία (Patrologia Graeca)*. Κέντρο Πατερικών Εκδόσεων, Αθήνα, 2000:122, 1–611
18. RINGROSE K. *The Perfect Servant: Eunuchs and the social construction of gender in Byzantium*. University of Chicago Press, Chicago, USA, 2003
19. ΣΠΥΡΑΚΟΥ Ε. *Οι χοροί ψαλτών κατά τη βυζαντινή παράδοση*. Στάθης, Αθήνα, 2008
20. ΣΩΖΩΜΕΝΟΣ. Εκκλησιαστική Ιστορία. Στο: Migne JP (Επιμ.) *Ελληνική Πατρολογία (Patrologia Graeca)*. Κέντρο Πατερικών Εκδόσεων, Αθήνα, 2000:67, 1536–1537
21. ΤΡΩΙΑΝΟΣ Σ. *Οι Νεαρές του Λέοντος Στ΄ του Σοφού*. Εκδόσεις

- Ηρόδοτος, Αθήνα, 2007:111, 201
22. SCHOELL R, KROLL W. *Corpus iuris civilis: CXLII – De iis qui eunuchos faciunt*. Cambridge University Press 2014:705–706
  23. PAULUS AEGINETA. Περί ευνουχισμού. Στο: *Corpus Medicorum Graecorum Latinorum*. Libri V–VIII. Heiberg JL, Leipzig et Berlin, 1924, VI:65–68
  24. AMMIANUS MARCELLINUS. *Rerum gestarum libri qui supersunt*. Translation: Rolfe JC, vol. I–III. Cambridge, Massachusetts, Harvard University Press, London, 1982, XVIII:4
  25. ΠΡΟΚΟΠΙΟΣ. Υπέρ των πολέμων. Λόγος Α:1.15, 3, I 12
  26. ΡΑΛΛΗΣ Γ, ΠΟΤΛΗΣ Μ. *Σύνταγμα των Θείων και ιερών κανόνων των τε Αγίων και πανευφήμων Αποστόλων και των ιερών και οικουμενικών και τοπικών συνόδων και των κατά μέρος Αγίων Πατέρων*. Χαρτοφύλακας, Αθήνα, 1852:Β, 30
  27. ΑΤΑΚΤΑ. *Αλφάβητον Τρίτον*. Εβερράρτος, Παρίσι, 1835:V, 80–81
  28. ΚΥΡΙΛΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑΣ. Λόγος ΙΘ' στηλιτευτικός κατά ευνούχων. Στο: Migne JP (Επιμ.) *Ελληνική Πατρολογία (Patrologia Graeca)*. Κέντρο Πατερικών Εκδόσεων, Αθήνα, 2000:77, 1105C–1109C
  29. ΑΓΑΠΙΟΥ ΙΕΡΟΜΟΝΑΧΟΥ, ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ ΜΟΝΑΧΟΥ. *Πηδάλιον των Ορθοδόξων Εκκλησίας*. Βαρβαρρήγος, Αθήνα, 1866:31–33
  30. ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ Π. *Ευνουχισμός*. Θρησκευτική και ηθική εγκυκλοπαίδεια. Μαρτίνοσ, Αθήνα, 1962–1968:5, 1064–1066
  31. ΣΚΑΡΛΑΤΟΣ ΒΔ. *Λεξικόν της καθ' ημάς ελληνικής διαλέκτου*. Βασιλικόν Τυπογραφείον, Αθήνα, 1835:97
  32. ΧΩΝΙΑΤΗΣ Ν. *Ιστορία. Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*. Bekker, Bonn, 1853:698
  33. ΗΣΑΪΑΣ. λθ' 39.7
  34. ΓΕΝΕΣΗ. 37.36
  35. LASCARATOS J, KOSTAKOPOULOS A. Operations on hermaphrodites and castration in Byzantine times (324–1453 AD). *Urol Int* 1997, 58:232–235
  36. MORAN N. Byzantine castrati. *Plainsong and Medieval Music* 2002, 11:99–112
  37. KÖNIG J. Ancient Greco-Roman views of the testicle in Celsus and beyond. *Rosetta* 2013, 13:104–110
  38. TOUGHER S. *The eunuch in Byzantine history and society*. Routledge, New York, 2008:30, 31
  39. BROWN K. *Biology at work: Rethinking sexual equality*. Rutgers University Press, New Jersey, 2002:112
  40. SUNDBERG J, TROVEN M, RICHTER B. Sopranos with a singer's formant? Historical, physiological, and acoustical aspects of castrato singing. *TMH-QPSR KTH* 2007, 49:1–6
  41. ΤΕΡΖΑΚΗΣ Φ. Φιλοσοφικά μοντέλα της Ιατρικής και η κρίση του μηχανιστικού παραδείγματος. *Homeonews* 2009, 11:6–13
  42. ΣΤΑΥΡΑΚΑΚΗΣ Ν. Η άσκηση και η λουτροθεραπεία ως μέσο αποκατάστασης της νόσου στους βυζαντινούς χρόνους. Μεταπτυχιακή εργασία. Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Κομοτηνή, 2012:25
  43. ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΑΦΡΟΔΙΣΙΕΥΣ. Ιατρικών απορημάτων και φυσικών προβλημάτων. Στο: Ideler JL (Επιμ.) *Physici et Medici Graeci Minores*. Reimeri, Berolini, 1841, I:7–9
  44. ΣΠΥΡΑΚΟΥ Ε. The Byzantine choral system until 1204. Proceedings of the 1st International Conference of the ASBMH, Athens, 2007:144–156
  45. JENKINS JS. The voice of the castrato. *Lancet* 1998, 351:1877–1880
  46. ΔΗΜΟΣΘΕΝΟΥΣ Α, ΣΑΒΒΑΣ. Διαταραχές επικοινωνίας οφειλόμενες στην παθολογία του λάρυγγα και της φώνησης. Πτυχιακή εργασία. ΑΤΕΙ Ηπείρου, Ιωάννινα, 2013
  47. BARBIER P. *The world of the castrati: The history of an extraordinary operatic phenomenon*. Souvenir Press, London, 1996
  48. GOLDMAN JC, SALMON UJ. The effect of androgen therapy on the voice and vocal cords of adult women. *Ann Oto-rinol Laryngol* 1942, 51:961–968
- Corresponding author:*
N. Stavrakakis, P.O. Box 621, GR-715 00 Kokkini Hani, Heraklion, Crete, Greece
e-mail: nstavrakakis@hotmail.com